

A *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon*ról is van kritika a számban. Szerzőként nincs szándékomban vitatkozni Tomán László *Egy nem létező irodalom lexikona* című bfrálátával, amely végső soron nem is annyira gonoszkodó, mint újabb frásai, néhány észrevételét köszönöm is, de azt nem hagyhatom szó nélkül, hogy nyolcvan év irodalmát Tomán nem létezőnek nevezi. Ez akkor is csúsztatás, ha irodalmunk jelenleg valóban válságban van. A cím tartozéka ugyanis egy évszám is – 1918–2000! –, amelyből csak az nem veszi észre, hogy a lexikon nyolc évtized irodalmáról készült, aki nem akarja. Arról nem is szólván, hogy nem más, mint Tomán László volt harminc éven át a vajdasági műveket kiadó Forum szerkesztője, aki száznál, de lehet, hogy kétszáznál is több könyvét szerkesztette ennek a nem létező irodalomnak, akinek immár két könyve is van, s aki a nem létező irodalomról formált véleményét egy most induló folyóiratban publikálja. Hogy is van? A nem létező irodalomnak új folyóirata jelent meg? Akkor létezik vajdasági magyar irodalom, vagy nem létezik?

Új folyóiratunk mindenesetre van, legalábbis egy száma megjelent, bár elgondolkodtat, hogy a toleranciát elutasító kiadvány támogatója az egyház. Tudja a támogató, miről írnak az *Aracsban*? Ha tudja, a lelke rajta, ha nem, annál rosszabb.

GEROLD László

KÖNYVEK

TARTÓZKODÓ VIZSGÁLÓDÁSOK

(Czeslaw Milosz: *Az Ulro országa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001)

„Hosszú halogatás után mesélek most néhány szellemi kalandomról, amelyekről, ha szóba kerültek is olykor, nem szívesen, tartózkodóan beszéltem” – kezdi könyvét Milosz. A leginkább nagyszénekné minősíthető mű különös, egyszersmind kellemes vegyítése irodalom- és kultúrtörténetnek, vallásnak és vallomásnak, esztétikai és metafizikai eszmefuttatásnak.

Füzi László tömör összefoglalásával élve, a könyv „a spirituális hagyományt és annak eltűnését térképezi föl, azt a gazdag gondolkodástörténeti hagyományvilágot, amelyik a racionalizmus uralomra jutásával mintegy »kiiktatódott« az emberiség gondolkodásából” (*Tiszatáj*, 2001. szeptember). Ennélfogva érthető, hogy ezekről a dolgokról Milosz, mint mondja, „tartózkodóan” beszélt. A téma komoly elmélyülést igényel a tudományosság ellenében ható alkímia és kabala irodalmában, ez pedig nem éppen veszélytelen terepe a gondolkodásnak. Nem veszélytelen azért, mert azonnal az okkultizmus vadját vonja vele magára az ember; emiatt Milosz nemegyszer hangsúlyozza is, hogy az efféle spekulációkhoz és ködösítésekhez semmi köze és vonzalma nincsen. Veszélyes továbbá azért is, mert a spirituális hagyomány vizsgálata a „kizárólag művészeti-irodalmi kultúra” lefokozását vonja maga után, mint Milosz mondja: „elveszíti jelentőségét az úgynevezett szépirodalom”. Vagyis az irodalom „irodalmi” vizsgálatán túl már nem a mű esztétikai, poétikai sajátosságai a mérvadók, hanem az a jóval bizonytalanabb szempont, hogy mennyiben érinti a mű „az ember sorsára kiható legfontosabb gondolatokat”. Az ilyen

vizsgálódás pedig tudományos tekintetben mindmáig tabunak számít (legalábbis lengyel körökben, ezekre utal ugyanis a szerző közvetlenül).

Milosz a következőképpen vezeti fel a problémát: „Az irodalom nagy korszakaiban képes arra, hogy hozzászóljon az ember számára alapvető fontosságú kérdésekhez. Rossz időkben elveszíti ezt a képességét, és mintha el is felejtene, hogy vannak ilyen kérdések. Márpedig az elmúlt kétszáz évben nem volt alapvetőbb kérdés annál, hogy az ember elfogadja vagy nem fogadja el azokat a meggyőződéseket, amelyek a »tudományos igazságot« alkotják. (...) Biztos, hogy az irodalom nemcsak a megismerés eszköze, de ha eleve lemond erről, és már nem tekinti betegségnek a betegséget, akkor elfogadja saját dekadenciáját. (...) Az unalom figyelmeztető jel. Miért olvassak prózaírókat és költőket, ha tudom, mit találok náluk...” Meghökkenő ostorozása ez a szépirodalomnak, kivált egy Nobel-díjas költő tollából, aki (mellesleg) a Kaliforniai Egyetem irodalomprofesszora; de a költők és gondolkodók szellemi elevenségét és bátorságát valószínűleg éppen az ilyen szembenállások, az árral szemben úszó intellektuális gyakorlatok mutatják a leginkább. Erről az alapállásról szemlélve tekinti át Milosz az utóbbi néhány száz év irodalmát és gondolkodását. Vizsgálódásainak értékét jelentősen emeli a hangvétel személyessége, kiegyensúlyozott nyitottsága, amelynek következtében a bírálat szigor helyett a keresés, az előítélet nélküli gondolkodás nyugodt örömet nyújtja olvasójának.

A kiindulást – néhány fejezetnyi memoár jellegű részt követően – egy beékelődő referátum képezi, amely Dosztojevszkij vallási nézeteit tárgyalja. Dosztojevszkij regényei a modern ember legalapvetőbb antinómiáját ábrázolják, az objektív igazság és a hit küzdelmét, vagy másképp: az Istenember (Krisztus) és az Emberisten (a sorsát a tudomány által kézbe vevő, önmagát megváltó ember, azaz a Nagy Inkvizítor) harcát. Mint a referátum kifejti, az embernek választania kell e kettő között, és nincs biztos fogódzója ebben a kérdésben, melyet ha lecsupaszítunk, ahhoz a dilemmához érkezünk, hogy van-e szükségszerűsége az egyéni életnek, vagy minden ember „csak azért él, mert él”. Az utóbbi esetben az ember más egyéssel helyettesíthető számadatá válik, élete esetleges, véletlenszerű lesz, amiben a legrosszabb az, hogy az ember a saját szemében is lefokozódik, „hontalanságra ítéli magát”, így szellemi és erkölcsi viselkedése is ezt a hígabb állapotot fogja tükrözni.

Milosz könyve a továbbiakban Mickiewicz, Böhme, Swedenborg, William Blake (a címbeli Ulro országa is tőle származik, s azt a tájékot jelenti, „ahol a megnyomorított ember kénytelen elviselni a lelki gyötrelmeit”), Goethe, Oscar Milosz és mások (többnyire profetikus) műveinek vizsgálatán keresztül állít össze egy képet arról, hogy az utóbbi két-, háromszáz év gondolkodása milyen válaszokat próbált adni erre a nagyon is lényegbevágó problémára, milyen módon igyekezett elkerülni a hasadást a tudományos gondolkodás által felállított törvények és az emberi lélek bensőséges világa között. A sokrétű elemzés során Milosz a nagybetűs Képlet fontosságát emeli ki, ugyanis az emberi képzeletben reméli megtalálni azt az összekötő kapcsot, amellyel az ellentétek feloldása megköszérírelhető. A hit és a tudás elkülönülésének nem az értelem, a (rendszerint hidegnek nevezett) ráció az oka, hiszen az értelem nagyon is emberi: képtelenek vagyunk abban hinni, amit nem értünk, vallja Milosz, Swedenborggal egybehangzón. A Krisztusba vetett hit semmiképp sem kerülhet összeütközésbe a kutató értelemmel, „ha ez az értelem abszolút tisztességes”; ily módon a hit és a tudás szembeállítása egy elhibázott, téves megközelítésnek tekinthető. A kérdésben döntő fontosságú szerepet játszik a képzelet,

mégpedig azért, mert a képzelet határozza meg az embernek a világmindenségről alkotott képét, sőt egész gondolkodását is. A képzeletet nem tarthatjuk másodlagosnak az érzékeléshez képest, ellenkezőleg, éppen a képzelet az érzékelés alapfeltétele, fejti ki Milosz (elsősorban Oscar Milosz *Les Arcanes* című metafizikai poemája alapján). A könyvben természetesen a modern tudomány és technika kiemelkedő eredményei is szóba kerülnek: ezek közvetlenül ugyan nem tehetők felelőssé az értékek széthullása, a szellemi és erkölcsi hanyatlás miatt, de Milosz hangsúlyozza, hogy a civilizációnak mindezek a jó oldalai „a hanyatláshoz fűződő szoros kapcsolatban keletkeztek, a hanyatlásból születtek, és maguk is hanyatlást nemzettek”. Egy korszak vége viszont szükségszerűen egy új korszak eljövételét is jelenti egyben. Ennek megfelelően a fentebb felsorolt szerzők többségénél megjelenik (legalábbis elvben megvalósítható ideaként) a „nagy helyreállítás”, az ember szétválasztott képességeinek újraegyesítése, az emberi és isteni rend apokatasztázisa (azaz a „coniunctio oppositorum”). A széthullás, felbomlás, hanyatlás apokaliptikus állapota után van remény a megújulásra: ez az, amiért a katasztrófát is érdemes elfogadnunk.

Jelenleg azonban még a megújulás előtt vagyunk, a széthullás metafizikai helyzetében, amelyet „a nagybetűkkel írt NINCS határoz meg”. Erről az állapotról a következőket írja Milosz (és bizonyára nem véletlen, hogy ez a rész Buddha *Tűzbeszédére* emlékeztet): „Nincs semmiféle hang, ami a világmindenségből szólna hozzánk, nincs rossz és jó, nem jön el az, amire várunk, és nem lesz semmiféle Ország. Az emberi személy, amely büszkén mutat ujjával önmagára: »én«, szintén illúzióknak bizonyult, mert csak tükörképekből áll, egyedül a hámszóvet tartja össze. Illúzióknak bizonyult a szeretet, illúzióknak bizonyult a barátság, mert ahhoz, hogy létezzenek, kell valamiféle megértés, de hogy lehetne megértés, ha a nyelv csak minden egyes ember magányát fokozó hablaty? És mi marad e hatalmas NINCS közepében? Csak az idő, a sehonnan sehová száguldó, a szervezet sejtjeinek fokozatos pusztulásával mért abszolút idő.” Ebben a helyzetben Mickiewicz, Dosztojevszkij, Goethe, Blake, Oscar Milosz egész filozófiája is vereséget szenved: a tudomány visionárius megújítóinak gondolatai „legföljebb néhány kiválasztottat érdekelnek”. A civilizáció magára talált termékeiben; úgy tűnik, az ember nem vágyik másra, mint a szavak és képek lármájára, melynek „az a célja, hogy rákényszerítsék, mennyiségi kategóriákban gondolkodjon, és mintegy fordított távcsővön át nézzen másokat, így nézze magát is”.

A könyv (és az eddigi történelem) utolsó fejezeténél feltehető hát a kérdés, hogy van-e remény – hiszen az embernek, végül is, megadatott a választás szabadsága... Milosz tartózkodik, nem nagyon akar válaszolni a kérdésre; mindazonáltal a könyv utolsó oldalainak van némi pozitív, derűs(ebb) felhangja. Az Istenember és az Emberisten közötti választást illetően pedig nem mellékes, hogy könyvében kétszer is idézi Dosztojevszkij megjegyzését: „ha bebizonyítanak is, hogy a tudományos determinizmus oldalán áll az igazság, én Krisztussal maradnék”.

DANYI Zoltán